

The Prophets And The References To The Prophet Stories In The Diwân Of Unsî Hasan Şabânî

Murat VANLI*

Abstract

Tekke poetry, whose first examples in Turkish poetry began to be given by Sufis such as Hâce Ahmet Yesevî, Yûnus Emre, Âşık Pasha, Gülşehrî in the 12th and 14th centuries; showing a great development in the 15th and 16th centuries, it evolved with the contributions of Eşrefoğlu Rûmî, Kaygusuz Abdal, İbrâhim Gülşeni, Üftâde, Şemseddin of Sivâsî, Pîr Sultân Abdal and many other poets; and it has completed its development with the contributions of poets such as Azîz Mahmûd Hüdâyî, Abdülmecîd Sivâsî, Sinân Ümmî and Niyâzî-i Mısrî etc. in the 17th century. During these processes, poetry became one of the means of spreading the thoughts of those who were engaged in Sufism, and gained a nature that can be read and listened to with pleasure in the assemblies of Sufis and in religious rituals as a means of engaging in divine enthusiasm, experiencing spiritual pleasure, and interrupting the relationship with everything other than God. In the 18th century, when the Devlet-i Aliye began to lose its power, in parallel with the decline in artistic activities, it has been entered a period of pause and repetition in the poetry, which is one of the most important of these activities. Ünsî Hasan Şa'banî, the representative of Tekke poetry, who stood one step ahead of his peers in such an era of decline, took his distinguished place in the 18th century as a poet-chanting poet and mystic.

In this article, after giving brief information about the life, literary personality and characteristics of the Divan of this talented sufi poet Unsî Hasan Şabânî, a member of the Şabânîyye branch of the Halvetiyye order, his imaginations about the prophets mentioned in the Quran will be tried to be analyzed based on 424 poems contained in his Divan. It will be determined which prophet, how many times and in which way Unsî, who gives importance to meaning rather than form in his poems and uses Sufi symbolic language very successfully, mentioned in his divan; and his love for the prophet will be demonstrated.

Keywords: Ünsî Hasan Şabânî, Diwân, Prophet, Poem, Story.

Ünsî Hasan Şa'banî Divânı'nda Peygamberler ve Peygamber Kıssalarına Telmihler

* Assist. Professor, Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Branch of Turkish-Islamic Literature, Erzincan, Turkey.

Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzincan, Türkiye.

muradvanli@gmail.com

ORCID 0000-0002-6516-9937

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 14 December / Aralık 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 07 Ocak / Ocak 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 Januray / Ocak 2021

Volume / Cilt: 8; **Issue / Sayı:** 15; **Pages / Sayfa:** 75-102.

Suggested ISNAD Citation: Murat Vanlı, "Ünsî Hasan Şa'banî Divânı'nda Peygamberler ve Peygamber Kıssalarına Telmihler" *Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 8/15 (Ocak-January 2021), 75-102.

www.dergipark.org.tr

Murat VANLI

Öz

Türk şiirinde ilk örnekleri 12-14. yüzyıllarda Hâce Ahmet Yesevî, Yûnus Emre, Âşık Paşa, Gülşehrî gibi mutasavvıflarca verilmeye başlanan Tekke şiiri, 15. ve 16. yüzyıllarda büyük bir gelişme göstererek Eşrefoğlu Rûmî, Kaygusuz Abdal, İbrâhim Gülşenî, Üftâde, Şemseddin Sivâsî, Pîr Sultân Abdal ve daha nice şairle tekâmül etmiş ve 17. yüzyılda Azîz Mahmûd Hüdâyî, Abdülmecîd Sivâsî, Sinân Ümmî ve Niyâzî-i Mısrî vb. şairlerle gelişimini tamamlamıştır. Bu süreçlerde şiir, tasavvufla iştigal edenlerin düşüncelerini yayma araçlarından biri olmuş ve ilâhî coşkuya kapılma, rûhî hazzı tatma ve Hak'tan gayrı her şeyden alakayı keserek vecde gelme vasıtası olarak sûfilerin meclislerinde ve dinî âyinlerinde zevkle okunup dinlenir bir mahiyet kazanmıştır. Devlet-i Âliyye'nin kudretini yitirmeye başladığı 18. yüzyılda ise gerilemeye paralel olarak sanatsal faaliyetlerde, bu faaliyetlerin başını çektiği şiirde duraksama ve tekrar dönemine girilmiştir. Tekke şiirinin işte böyle bir inhitat devrinde akranları arasından bir adım öne çıkan temsilcisi Ünsî Hasan Şa'bânî, şiir terennüm eden şair ve mutasavvıf olarak 18. yüzyıldaki seçkin yerini almıştır.

Bu makalede Halvetiyye tarikatının Şa'bâniyye koluna mensup bu istidatlı şairinin yaşamı, edebî kişiliği ve Divân'ının hususiyetleri belirtildikten sonra Divân'ında yer alan 424 adet şiirinden hareketle Kur'ân-ı Kerîm'de zikrolunan peygamberler hakkındaki tasavvurları tahlil edilecektir. Şiirlerinde şekilden ziyade manâya önem vermiş olan ve tasavvufî sembolik dili gayet başarılı bir şekilde kullanan Ünsî'nin hangi peygamberi ne cihetle kaç defa zikrettiği de tespit edilip peygamber sevgisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ünsî Hasan Şabânî, Divân, Peygamber, Şiir, Kıssa.

GİRİŞ

Tekke/medrese çatışmalarının hararetinin henüz geçmediği bir zamanda¹ yaşamış olan Ünsî Hasan Şa'bânî (ö. 1136/1724), tasavvufî incelikleri manzum bir şekilde müridânına izah etmek isteyen mutasavvıf bir şairdir. Ehil olmayan kimselerin hakikat sırlarına vâkıf olmalarına mâni olma adına manevî hâllerini şiir alegorisinde şifreli bir şekilde vermeyi tercih etmiştir. Manzumelerinde tasavvufun girift ve tartışmalı meseleleri yanı sıra şeriat çizgisi dâhilindeki hususları da ele almış, bu doğrultuda şeriat ve tarikat dengesini gözetmiştir. Divân'ının birçok yerinde âyet ve hadislerden iktibaslar yapması, dinin temel vecibelerini dile getirmesi ve peygamber kıssalarına telmihlerde bulunması bu dengenin bir tezahürüdür.

¹ Kadızâdeliler ve Sivâsîler münakaşası fiilî mücadeleye her ne kadar 17. yüzyılda dönüşmüş ise de bu kavgaların sebeplerinin anlaşılabilmesi için ondan da bir evvelki yüzyılın derinliğine inmek gerekmektedir. 16. yüzyıl âlimlerinden olan ve bir ara tarikata intisap etmek isteyip de riyâzet ve vahdet-i vücûd gibi kavramları idrâk edemediğinden kendisine sadece zâhirî ilimlerle iştigali tavsiye edilmiş olan Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981-1573)'nin mev'ize türündeki *Tarîkat-ı Muhammediye* isimli eseri, 17. yüzyıldaki bu fikrî ve hatta fiilî kavgaların tetikleyicisi olmuştur. Kadızâdelilerin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) mektebinden etkilenmiş olan fikrî seviyedeki lideri Birgivî'nin söz konusu tartışmaya esas teşkil edebilecek mahiyetteki bidat ve bâtil olarak nitelenen şeyler hakkında mütalaaları için bkz. İmam Muhammed b. Pîr Ali el-Birgivî, *Tarîkat-ı Muhammediyye*, çev. Mehmet Fatih Güneş (İstanbul: Kalem Yayınları, 1. Basım, 2006), 850-853. Kadızâdeliler ve Sivâsîler zümresi arasındaki münakaşalar ve bu münakaşaların taraftarları hakkında ayrıca bkz. Semiramîs Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/100-102.

Şiirlerini Ünsî mahlasıyla yazan Hasan Efendi, bu mahlasıyla klasik tasavvufî terimlerden olan ünsiyet makâmını tevriye oluşturacak şekilde kullanmıştır. İlâhileri şiir tekniği yönünden zayıf olmakla beraber muhteva yönünden son derece dolu ve mânidârdır. Bu ilâhilerinde Ünsî'nin hem ifade tarzı hem de işlediği konular bakımından Yûnus Emre (ö. 720/1320[?]) ve Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694) çizgisinden yürüdüğü gözlemlenebilmektedir. Şiirlerinde tasavvufî mefhum, mecâz ve istiareleri sıkça kullanan Ünsî, Divân'ında birçok şiirde İslâm'ın temel umdelerini şeriat dairesinde ele alarak dinî muhtevayı da ihmal etmeyip âyet ve hadislerden onlarca iktibas yapmış, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmiş olan peygamberlerin 13 tanesini farklı veçheleriyle yüzlerce beyitte işlemiştir. Halvetiyye'nin Şa'bâniyye erkânında yetişmiş olan bu kıymetli mutasavvıfın Divân'ının tahlil edilmemiş ve peygamberler hakkındaki tasavvuratının ortaya konulmamış olması, bizi bu çalışmaya sevk etmiştir. Bu makalede biz, Ünsî'nin Divân'ında zikretmiş olduğu peygamberleri tespit ve tahlil etmeye, böylelikle 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başlarında yaşamış olan Halvetî bir mutasavvıf şairin peygamberlere dair duygu ve düşünce dünyasını araştırmacıların dikkatine sunmaya çalışacağız.

1. ÜNSÎ HASAN ŞA'BÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1055/1643 senesinde Kastamonu'nun Taşköprü ilçesinde doğan Ünsî, Halvetiyye tarikatının Şa'bâniyye koluna mensup bir mutasavvıftır. Hz. Pîr Şa'bân-ı Velî el-Kastamonî (ö. 976/1569)'nin kurmuş olduğu erkânın Karabaşîyye kolundan yetişmiş bir mürid-i kâmil, âlim, ârif ve şâir bir kişidir. Müridi, "Pîr-i Sâni" diye anılan Karabaş-ı Velî nâmiyle şöhret bulan Şeyh Ali Alâeddin Atvel (ö. 1097/1686)'dir. İlköğrenimini memleketinde yapan Ünsî, küçük yaşlarda İstanbul'a gidip medrese eğitimi görerek yirmi yaşında müderris olmuş, Arapça ve Farsçayı bu dillerde şiir yazacak şekilde öğrenmiş ve bu genç yaşında Ayasofya Camii'nde *Beyzavî Tefsiri* ve *Mesnevî-i Şerîf* okutabilecek sûrette zâhirî ve bâtinî ilimlere vukûfiyetiyle temayüz etmiştir.²

Tasavvufa âşinâlığı babası dolayısıyla olan Ünsî, bir müddet sonra müderrislik görevinden ayrılıp Karabaş-ı Velî'ye intisap etmiştir. Onun gözetimi ve manevî eğitiminde seyr u sülûkunu tamamlayan Ünsî, 1085/1674'te müridinden icazet alarak Şa'bâniyye erkânını İstanbul'da yaymak üzere hilafetle memur olmuştur. İstanbul'da

² Ünsî hakkında en geniş malumatı halifesi İbrâhim-i Hâs Efendi'nin kaleme almış olduğu *Menâkıbnâme*'den edinmekteyiz. 1155/1742 tarihinde derleyip yazdığı bu eserde İbrâhim-i Hâs, müridinden sâdir olan olağanüstü hâllerden bizzat gördüklerini ve güvenilir kimselerin sözlerinden işittiği kerametlerden bazılarını kaleme alarak eseri telif ettiğini ifade eder. Bkz. İbrahim Hâs Şabânî, *Hasan Ünsî Halvetî ve Menâkıbnâmesi*, haz. Mustafa Tatcı (İstanbul: H Yayınları, 1. Basım, 2016), 103. Biz de bu çalışmada Ünsî'nin hayatına dair olan malumatı mezkûr menâkıbnâmeden edindiğimiz bilgiler ışığında aktardık. İbrahim Hâs, *Menâkıbnâme*, 103-264. Bunun yanı sıra Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne*'sinden de istifade ettik. Bkz. Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 3. Basım, 2015), 4/39-43. Vassâf'ın Ünsî hakkında *Cerîde-i Süfîyye*'de de bir makalesi bulunmaktadır. Bkz. Hüseyin Vassaf, "Hasan Ünsî Hazretleri", *Cerîde-i Süfîyye* (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1332), 4/98, 19-20.

Alayköşkü yakınlarındaki Aydınöğlü ismiyle anılan Halvetî tekkesinin şeyhi olan Ünsî, 81 sene ömür sürmüş ve 1136/1724 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Kendi vefatına tarih düşüren veya konuşmalarında vefat tarihini imâ eden ender mutasavvıflardan biri olan Ünsî'nin vefâtına dair Hicrî 1136 senesi için düşürdüğü tarihlerden birisi şudur:

"Bildî ömrü târihin oldu Hasen gamdan esen

Bihî ni'am dâr muttakîn evc zihî cây-ı hasen"

Ser-tarîk Mehmed Efendi, Mustafa Ağa, Abdullah Sıdkî Efendi (ö. 1160/1747-48), A'rec Mustafa Efendi, Pîr Osman Dede Efendi, Hasan-ı Azakî, İbretî Şeyh Mustafa Efendi, İbrâhim-i Hâs (ö. 1175/1761-62) yetiştirmiş olduğu halifelereindir. Ünsî'nin halifesi ve Türk tasavvuf tarihi ve edebiyatı araştırmaları için son derece mühim ve kaynak bir şahsiyet olan İbrâhim-i Hâs, aynı zamanda kendi şeyhinin eserlerinin de derleyicisidir. Ünsî'nin *Kelâm-ı Azîz*, *Sırr-ı Ahadiyyet*, *Etvâr-ı Seb'a* ve *Divân'ı* olmak üzere 4 eserinin varlığı bilinmektedir.

2. ÜNSÎ'NİN DİVÂN'ININ MAHİYETİ

Ünsî'nin incelemeye tabi tutmuş olduğumuz Divân'ı, "Divân-ı İlâhiyât"tır; yani ilahilerden oluşmaktadır. Nitekim Ünsî, Divân'ındaki manzumelerinden "ilâhî" diye bahsetmektedir. Divân, Mustafa Tatçı tarafından neşredilerek ilim âlemine kazandırılmıştır.³ Divân'ın en önemli özelliği mürettep olmamasıdır. Şiirler, söyleniş sırasına göre yazılmış olup müridine: "*Eline geçeni yaz.*" diye salık veren Ünsî'nin isteği doğrultusunda şiirlerin sıralanışında hurûf-ı hecâ tertibine itibar edilmemiştir.⁴ Divân, 424 adet şiirden müteşekkil olup bu şiirlerin 259'u aruz vezniyle yazılmıştır. Aruzla yazılmış olan bu şiirlerin hemen hepsinde çok miktarda imâle ve zihâf kusurları mevcuttur. Aruzlu şiirlerin 221 adedi gazel, 4 tanesi murabba, 1'i muhammes ve yine 1 tanesi de müseddes nazım şekliyle yazılmıştır. Bunların dışında 1 adet mesnevî, 15 adet müfredât, 9 adet de rubâî bulunmaktadır. Hece vezniyle yazılmış olan şiirlerin 112 tanesi koşma şekliyle yazılmıştır. Heceli şiirlerin içinde 44 tanesi gazel şeklindedir. Hususen mutasavvıf şairlerde sıkça rastlanılan heceli gazellerin Ünsî'de de bir hayli örneğinin bulunması, Ünsî'nin de şekilden çok muhtevaya önem verdiğinin bir göstergesidir. Bunlardan başka Divân'ın sonlarında 6 adet tarih manzumesi bulunmaktadır. Bu manzumelerin 5 tanesi kendi vefatına düşürmüş olduğu tarihtir. Divân'da ayrıca 3 naat-ı şerif 1 adet de elif-nâme vardır.

3. DİVÂN'DA İSMİ GEÇEN PEYGAMBERLER

³ Ünsî Hasan Şa'bânî, *Divân-ı İlâhiyat*, haz. Mustafa Tatçı (İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2004).

⁴ Biz de şiir ve beyit/bentlerin künyelerini verirken Divân'daki tertip sırasına riayet ettik.

Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri zikredilmiş olan peygamberler Âdem (as), İdrîs (as), Nûh (as), Hûd (as), Sâlih (as), İbrâhim (as), İsmâil (as), İshak (as), Lût (as), Ya'kûb (as), Yûsuf (as), Eyyûb (as), Zülkifl (as), Şu'ayb (as), Mûsâ (as), Hârûn (as), İlyâs (as), Elyesa' (as), Yûnus (as), Dâvûd (as), Süleymân (as), Lokmân (as), Üzeyr (as), Zülkarneyn (as), Zekeriyâ (as), Yahyâ (as), İsâ (as) ve Muhammed (sas)'dir. Bu 29 isimden Hızır (as), Lokmân (as), Üzeyir (as), Zülkarneyn (as) hakkında peygamber olup olmadığı hususunda çeşitli tartışmalar mevcuttur.⁵ Biz bu tartışmalara girmeden bu isimlerden incelemiş olduğumuz Divân'da adları anılan Hızır (as) ve Lokmân (as)'ı da kronolojik sırasına uygun şekilde değerlendirdik. Bu tertibatta Hz. Muhammed (sas)'i nûr-ı Muhammedî⁶ meselesinden ötürü en başta zikretmeyi muvafık bulduk. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilip de Divân'da hiç anılmayan peygamberleri de tespit ederek sonuç kısmında belirttik.

3.1. Hz. Muhammed (sas)

Ünsî'nin, Divânı'nda en fazla tebcil ve tazim ettiği peygamber hiç şüphesiz peygamberimiz Hz. Muhammed (sas) olmuştur. Şiirlerinde O'nun Ahmed ismini (193/22, 344/10) ve Resûl (123/4, 197/8) sıfatını kullanan Ünsî, Hz. Muhammed (sas)'i ayrıca Sultân (250/9), Hazret-i Sultân (344/11), Sultân-ı hayrû'l-beşer (377/1) olarak da tavsif etmiştir. Divân'ının 3 adet şiirini (126, 250, 377) naat türünde kaleme alan Ünsî, bu naatlerinde Hz. Peygamber (sas)'i methederek kendisine şefâat etmesini istemiştir. 'Şefâat kıl' redifli naatında adeta lirizmin hudutlarını zorlamıştır:

"Sen iki cihânın Sultân'ı, dertlilerin dermânısın; ben kuluna şefâat kıl (250/1). Aşkından âvâre oldum, derdinden gönlüm yaralarla doludur. Bu yaralarım, ben bî-çârene şefâat kıl (250/3). Bu derde düştüğümden beri hiçbir yerde karârım kalmamıştır. Gözümünden perdenin kalkması için bana lutfet, ben müştâkına şefâat kıl (250/4). Kalbimdeki tüm karışıklıklar gitsin, gönlüm itminana ersin. Beni herhangi bir iş, yaptığım hiçbir faaliyetim senin muhabbetinden uzaklaştırmasın. Ben fakirim, derviş olan benim; sen zenginsin. Senin muhtacın olmuş bu gedâya şefâat kıl."

Gitsin dilden cümle teşvîş

Sen ganîsin benim dervîş

⁵ Hızır (as)'ın nebî mi yoksa velî mi olduğu, hâlen yaşayıp yaşamadığı, Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadis kitaplarında belirtilen hususlara zamanla ne gibi hurafe ve mitolojik unsurların eklendiği hakkında görüşler için bkz. İlyas Çelebi, "Hızır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/406-409. Diğerleri hakkındaki ihtilaf için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/259.

⁶ Bütün ruhlar, 'ilk ruh' denilen hakîkatın taayyun ve zuhûrlarıdır. Hz. Muhamed (sas)'in rûhu, bu ilk rûhun hakîkatidir. Ruh-ı Muhammed/ilk ruh ebu'l-ervâh (ruhların babası) olduğu gibi, beden itibariyle de oğlu olduğu kimsenin de mânen babası hâline gelmiştir. Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayınları, 4. Basım, 2015), 30. Nûr-ı Muhammedî hakkında ayrıca bkz. Mehmet Demirci, *Nûr-i Muhammedî* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 1-21.

Aldamaya beni bir 'îş

Muhtâcına şefâat kıl (250/5)

"Ben aşkının zebûnu olmuşum, senden seni istemekteyim. Aşk zincirini çekmekte olan bu dîvânene şefâat kıl (250/6). (Sana olan sevgim dolayısıyla) seni o Dost'tan ayrı görmemekteyim. Senin şevkinden gece gündüz inler, feryat eder bir vaziyetteyim. Âhımın uğultusu göklere erişmektedir. Senin (aşkının şarâbı ile) mestâne olmuş bu Ünsî'ye şefâat eyle."

Fark etmezem dostdan seni

Înilerim dünü günü

'Arşa çıkar âhım üni

Mestânene şefâ'at kıl (250/7)

"Ben ol Zât'a senden erdim, kemâlâta nâil olabilmem için ben dilencine şefâat kıl (250/8). Şol kapında kul olanı, sen Sultân'a yalvaranı Sübhân'a irgürerek (ulaştırarak) zelîline şefâat kıl (250/9). Aşkın şarâbından kandım, firkat ateşine yandım, senin şem'inin cemâline döndüm; ben pervânene şefâat kıl (250/10). Âlem seninle pür-nûrdur, seni görünce mesrûr oldum. Sînem senin hasretine Tûr olmuş durumdadur, Kelîm'ine şefâat kıl (250/11). Aşkın nârını severim (çünkü) bana Dost'un dîdârını o göstermektedir. Yarın (mahşerde) ben kemterînine şefâat kılmanı isterim (250/12). Bir gün bu dünyadan göçüp de âhîret yakasına vardığımda bir bana değil, bütün ümmetine şefâat kıl (250/13)."

Diğer bir naatında ise hemen her beyitte Hz. Muhammed (sas)'i ya bir âyet-i kerîme ile ya da hadis rivâyetiyle tebcil ederek onun üstün nitelikleri haiz olduğu hakikatini dile getirir. Şiirinin matla beytinde şânı için Allah (cc)'in: "*Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.*"⁷ dediğini;

Şânına levlâke levlâk dedi ol Dost'un senin

Yâ senâ vü medhini kim ede bir ânın senin (126/1)

⁷ '*Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.*' manâsındaki bu söz, halk arasında hadîs-i kutsî olarak müstehir olmuş ise de muhaddisler nezdinde hadîs olarak kabul görmemiştir. Bununla birlikte Divân ve Tekke şiirinde çok fazla yer edinmiş ve pek çok şair hadis tekniği açısından sıhhat derecesini göz önünde bulundurmadan bu sözü beyitlerinde iktibas cihetiyle kullanmıştır. Çalışmamız hadîs tahrîci değil metin tahlili olduğundan ve incelemiş olduğumuz şairin bu söze hadîsmiş gibi kıymet vermesinden ötürü de burada zikretmeyi uygun gördük. Hadîs araştırmacılarının bu söze dair malumatı için bkz. İsmail bin Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbâs*, thk. Ahmed el-Kalâşî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 4. Basım, 1405/1985), 2/214, (No: 2123). Hadîs tekniği açısından değerlendirilmesi ile ilgili olarak bkz. Ahmet Serdaroğlu, *Usûl-i Hadîs ve Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1966), s. 99. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2013), 132-134. Ekseriyetle 17-18. yüzyıl Divân ve Tekke şairlerinin divânlarından intihap edilen beyitlerle bu rivâyetin Klasik şiir üzerindeki tesirinin ortaya konulması bakımından Ali Yıldırım'ın yaptığı çalışma kayda değerdir. Vermiş olduğu örnek beyitlerle, bu sözün Klasik şiirdeki tezahürü açıkça müşahede edilebilir. Bkz. Ali Yıldırım, "Sen Olmasaydın Felekleri Yaratmazdım" Hadîs-i Kudsîsinin Klasik Şiire Yansımaları, *ESTAD: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi = Journal Of Old Turkish Literature Researches*, 1/1, (2018), 154-168.

İkinci beytinde, tertemiz zâtı için Allah (cc)'ın kendisine Kur'ân-ı Kerîm'de "yüce bir ahlâk üzere"⁸ olduğunu bildirdiğini;

*Hak kelâmı ki buyurdu zât-i pâkin vâsfına
Mazhar-ı le'alâ hulukın 'azîm zâtın senin (126/2)*

Üçüncü beytinde "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim ve halkı, bilinmem için yarattım."⁹ sözünün ummânı olduğunu;

*Küntü kenz ummânı sensin yâ şefü'l-müznibîn
Mecmaü'l-bahreyn olan medh ede her katren senin (126/3)*

Beşinci beytinde Hz. Muhammed (sas)'i Fetih Sûresi'nin ilk âyeti¹⁰ ile irtibatlandırarak tüm ilimlerin kendisine açıldığını;

*Sırr-ı sırrından buyurdun innâ fetahnâ dedin
Sana ulûm feth ola çün kim ede vasfın senin (126/5)*

Altıncı beytinde İnşirah Sûresi'nden doğrudan iktibasla sadrının şerh edilmesini¹¹ ve kalbinde mübarek sözlerini (hadîs-i şerîfleri) taşımayan kimselerin bu şerh meselesini anlayamayacağını;

*Sadrı şerhinin çü şerhi kim elem neşrah leke
Olmayan sadrında şerhi ne bilsin kâlin senin (126/6)*

Yedinci beytinde Enbiyâ Sûresi'nden¹² lafzen iktibasla âlemlere rahmet oluşunu;

*Rahmet oldun âleme ey rahmeten li'l-âlemîn
Sen ki Sultân şevketinden kim diye sırrın senin (126/7)*

Dokuzuncu beytinde İsrâ Sûresi'ne¹³ atıfla miraç hadisesindeki sırrını;

*Etse sübhâne'ilezî esrâdaki sırrın zuhûr
Kimsenin kudreti yokdur demeğe sırrın senin (126/9)*

⁸ "Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin." Kalem 68/4.

⁹ Tasavvuf literatüründe sülflerin hadîs-i kutsî olarak değerlendirdikleri bu sözün şerhi niteliğinde irili ufaklı pek çok eser kaleme alınmış; bu rivâyet çerçevesinde gelişme gösteren 'Kenz-i Mahfî' edebiyatı vücûda gelmiştir. 'Kenz-i Mahfî' edebiyatı bağlamında bu söz üzerine yapılmış şerhler hakkında mufassal malumat için bkz. Ahmet Ögke, "Tasavvufta "Kenz-i Mahfî" Düşüncesi ve Sofyalı Bâlî Efendi (960/1553)'nin "Küntü Kenzen Mahfiyyen" Şerhi Bağlamında Varoluşun Anlamı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, V/12 (2004), 10-13. Bu türün en meşhur, en yaygın ve en hacimli eseri 18. yüzyılın mühim mutasavvıfı İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)'nin şerhi olmuştur. Günümüz kütüphanelerinde çeşitli elyazması nüshaları bulunan, sonradan eski ve yeni harflerle defalarca basılan eserin matbu bir nüshası için bkz. İsmail Hakkı, *Kenz-i Mahfî* (İstanbul: Hacı Mustafa Efendi Matbaası, 1290). Sözün aslı Aclûnî'de şu şekilde geçmektedir: "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim ve halkı bilinmem için yarattım. Ben kendimi onlara öğrettim, onlar da beni bilip tanıdılar." Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/173. (No: 2016). İbarenin hadîs tekniği açısından değerlendirilmesi ilgili olarak bkz. Serdaroğlu, *Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi*, 92; Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 109-110.

¹⁰ "Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik." Fetih 48/1.

¹¹ "(Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?" İnşirâh 94/1.

¹² "(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." Enbiyâ 21/107.

¹³ "Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla iştendir, hakkıyla görendir." İsrâ 17/1.

Onuncu beytinde miraçta Allah (cc)'a iki yay arası kadar bir mesafeye¹⁴ eriştiğini fakat miracın sırrını bilmeyenin kendisinin de sırrını bilemeyeceğini;

Kâbe kavseyn'in bilinmez erilmez hod ev ednâ'na

Sırr-ı mirâc bilmeyen ne bile mirâcın senin (126/10)

On ikinci beytinde vücûdunun/varlığının Allah (cc)'in mükemmel bir sûrette tecelli ve zuhûr mahalli olduğunu ve kendisinin de Hz. Muhammed (sas)'in yüce zâtının mazharı bulunduğunu ifade ederek naatına son verir:

Mazhar-ı tâmdır vücûdun sana mazhardır âlem

Sana mazhar düşdü Ünsî âlfidir zâtın senin (126/12)

Hz. Muhammed (sas)'in Allah (cc)'in zâtına mazhar oluşuna hiç şüphe yoktur. İnsanların en hayırlısı olan O Sultân(ın derecesi), her şeyden büyüktür (377/1). İlâhî, mahşer günü ben O'nun kapısının eşğine başımı koyayım. İnsanlara ve cinlere rehber O'dur. O'na köle olmayan kimse insanların en aşağılık olanıdır (377/2). Hakikatler O'na bağlıdır, dokuz kubbe O'nunla ayakta durmaktadır (377/3). O'nun şânı, yaratılmış olan her şeyin övünç kaynağıdır; varlığı ism-i azamdır, arş O'na minber olmuştur (377/4). Felekler O'nun aşkıyla hayrân bir şekilde dönmektedir (377/6). "Attığın zaman sen atmadın." âyeti¹⁵ O'nun için indirilmiştir. Allah (cc)'in zâtı ile zâtı bir olmuştur, ayı da ikiye ayıran¹⁶ kendisidir:

Çü mâ rameyte iz rameyte ki geldi şânına azher

Bir oldu zât ile zâtı ol eyledi şakka'l-kamer (377/5)

Görüldüğü üzere naatlerinde Hz. Muhammed (sas)'i üstün vasıflarıyla metheden Ünsî, ayın ikiye yarılması mucizesine, sadrının yarılıp temizlenmesi ve miraç hadisesine de telmihte bulunmuştur. Bunun yanı sıra mutasavvıflarca sıhhat derecesine bakılmaksızın çok beğenilmiş ve kullanılmış olan bazı kudsî hadis rivayetlerini de Hz. Muhammed (sas)'le münasebettar bir şekilde işlemiştir.¹⁷ Naatleri haricinde Hz. Peygamber (sas)'i çok fazla anmayan Ünsî, ölümü konu edindiği bir şiirinde (344) enbiyâ ve evliyânın yer altını yurt edindiğini, Sultânlar Sultân'ı Hazret-i Sultân'ın bile toprak altında yatmakta olduğu-

¹⁴ "İki yay miktarı" "Hatta ondan daha da yakın" mealindeki bu ibareler Necm Sûresi 9. âyet-i kerimede geçmektedir. Önceki âyet-i kerîmelerle birlikte bkz. "Çünkü onu güçlü kuvvetli ve üstün yaratılışlı biri (Cebrail) öğretti. Sonra en yüksek ufukta iken asıl şekliyle doğruldu. Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu." Necm 53/5-9.

¹⁵ "(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." Enfâl 8/17. Âyet-i kerîmede Bedir savaşında Hz. Muhammed (sas)'in hücum emri vereceği anda Cibril'in talimatı üzerine yerden bir avuç toprak alıp Kureyş ordusunun üzerine doğru fırlatarak "yüzleri kavrulsun" buyurmasına ve müşrikler gözlerine giren tozları gidermekle meşgul iken Hz. Peygamber'in orduya hücum emri vermesine işaret edilmiştir.

¹⁶ Beyitte "ay yarıldı" anlamına gelen ibare ile Kamer Sûresi'ne işaret edilmektedir. Bkz. "Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı." Kamer 54/1. Bu ibare ile edebiyatta Hz. Peygamber (sas)'in ayı ikiye ayırma mucizesi tedai ettirilir.

¹⁷ Peygamberimiz Hz. Muhammed (sas) ile 'Levlâke' ve 'Küntü Kenz' sözleri arasındaki tenasüp, yukarıda temas ettiğimiz yönleriyle Divân'da (63/3), (126/1), (126/3) numaralı beyitlerde mevcuttur.

nu (344/11) ifade ederken O'nu da zikretmiştir. Bir de nûr-ı Muhammedî mefhumu çerçevesinde kaleme almış olduğu beyitlerinde O'nu her şeyin evvelindeki rûh olarak tanımlamıştır. Her iki beyitteki düşünceler de bu cümledendir:

Herkesçe malûmdur ki Âdem, benî âdemin babası olmuştur; lakin manâda insan Muhammed (sas)'in oğludur (63/2). Fakat her ne kadar görünüşte insanlar Âdem (as)'in oğlu olsalar da Ahmed, küntü kenz âleminde (hiçbir şey yaratılmadan evvel) bütün ruhların babası olduğundan aslında insanlar onun evlâdı sayılırlar:

*Küntü kenzen âleminde ebu'l-ervâh oldu Ahmed
Sûret yüzünde ol velî Âdemoğlu oldu âdem (63/3)*

3.2. Âdem Peygamber (as)

İlk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Âdem (as), Divân'da yaratılışı (64/1, 78/2, 94/3, 94/4); tüm insanların babası oluşu (63/2, 63/3); bütün isimlerin Allah (cc) tarafından kendisine öğretilmesi (23/3, 64/1, 94/4); yasak meyveyi yiyerek cennetten çıkarılışı (240/1, 304/9, 323/1) cihetleriyle toplam 10 beyitte ele alınmıştır. Bunların içerisinde iki yerde ilk kadın ve aynı zamanda kendisinin eşi olan insan ırkının annesi Havvâ annemiz (240/1, 304/9) ve yine iki beyitte Peygamberimiz (sas)'le birlikte zikredilmiştir. Aşağıdaki beyitte Hicr¹⁸ ve Secde Sûreleri'ne¹⁹ telmih yapılarak Allah (cc)'in Âdem'i balçıktan halk edip ona rûhundan üfleme sûretiyle cân vermesi hadisesi ile işlenir:

*Âdeme nefh etdi rûhın dedi hayy-ı nefehât
Sırra bürhân çokdur ammâ mağz-ı Kur'ân gizlidir (78/2)*

Allah (cc)'in: "Ona ruhumdan üfledim."²⁰ sözü, nefesin ne olduğunu bilen kimselerce Âdem (as)'in yaratılışına işaret eder. Ey insan! Gafletten uyan da Allah (cc)'in çamurdan yaratıp da ona ruhumdan üfleme suretiyle can bahşettiği Âdem (as)'in nasıl da hayat bulmuş olduğuna bak:

*Âdem demidir nefahtü bunu bilir bilen demi
Gel âdemâ ko gafleti dinle imdi sen Âdem'i (94/3)*

İnsan "Âdem (as) yaratılmadan evvel ne idi, nerede idi, O'nun aslı nedir ve O ne ile hayat bulmuştur?" sorularının cevabına vâkıf olan kimsedir. Allah (cc)'in Âdem (as)'e isimleri bir lahzada öğretmesi hadisesini bilmeyen/idrâk edemeyenler, Allah (cc)'in nefesindeki sırrı kavrayamadıklarından Âdem (as)'in Allah (cc)'in nefesiyle cana geldiğini bilemezler:

¹⁸ "Hani Rabbin meleklerle: 'Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin.' demişti." Hicr 15/28-29.

¹⁹ "O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı. İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı. Sonra onun neslini bir öz sudan, değersiz bir sudan yarattı. Sonra onu şekillendirip ona ruhumdan üfledi. Sizin için iştme, görme ve idrak duygularını yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz!" Secde 32/7-9

²⁰ "Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin." Sâd 38/72. Ayrıca bkz. Hicr 15/28-29.

Âdem odur kim ol bile olmadın kimdir âdemi

Alleme'l-esmâ bilmeyen bilmez Ünsî sırr-ı demi (94/4)

(Fakat) her kim Âdem (as)'in sırrını, esasında ne olduğunu bilip künhüne vâkıf olursa o kimse "(Allah) isimleri öğretti." meselesini de idrâk etmiş olur. Âdem (as) ilmini bilenler,²¹ insanın mayasında ve özünde saklı olan cevheri anlayabilirler:

Alleme'l-esmâ remzini bildi bilen remz-i âdem

Âdem'in ilmin bilenler anladılar dem-i âdem (64/1)

Bakara Sûresi'nin 31-33. âyetlerine²² telmih yapılarak *alleme'l-esmâ* (isimleri öğretti) ibaresiyle anılmış olan aşağıdaki (23/3) ve yukarıdaki (94/4) beyitte Âdem, Allah (cc) tarafından kendisine isimlerin öğretilmesi ile temayüz eder.

Alleme'l-esmâ remzini bilmek diler isen sen de

İsm-i Âdem mazhar-ı zât zâta envâr olandan sor (23/3)

Havvâ annemiz ile anıldığında yasak meyveyi yemeleri dolayısıyla her ikisinin de cennetten tecrit edilmişlerine²³ telmih yapılır. Ünsî'ye göre, cennetten çıkarılışlarına sebep aşktır:

Ünsî bize dağ u bâğ nice gezdirmeye aşk

Sürdü Cennet'den çıkardı Havva ile Âdem'i (304/9)

Nitekim Âdem, Hudâ'nın aşkıyla ne yaptığını bilmez bir hâlde olmasa onu buğday tanesi belâyaya salamazdı:

Âdem'i aşk çün Hudâ'nın kılmasa mestânesi

Kim belâyaya salmaz idi anı buğday dânesi (323/1)

Halk arasında elma olarak bilinen yasak meyve, Ünsî Divân'ında buğdaydır ve Âdem (as) tarafından yenilmesiyle baş gösteren fitnenin tetikleyicisidir:

Yiyip buğdayı Âdem fitne kopdu gör bu kârını

Komadı bir dâne yıkıp bu gönülü dârını (240/1)

²¹ Yani vücudun birliğini idrâk etmiş olanlar. Âdem (as)'in anıldığı beyitlerin bir kısmında bu isim tevriyeli kullanılıp "insan" manâsını da tedai ettirecek şekilde beyitteki yerini alır. Şairin Âdem (as)'e dair olan beyitlerde "Âdem'in ilmini bilmek, Âdem'in sırrına vâkıf olmak, Âdem'in demini anlamak" gibi ifadeleriyle insanın özünü idrâk etmesi, kendisinde saklı olan cevheri keşfedip mahiyetini anlaması ve vücudun birliğini (vahdet-i vücûd) kavraması gerektiği fikrini ileri sürdüğünü, Divân'ının bütünündeki tevhid akidesini göz önünde bulundurarak söyleyebilmemiz mümkündür.

²² "Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklere arz edip: 'Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin', dedi. Melekler: 'Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin', dediler. (Bunun üzerine): 'Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklere anlat', dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca: 'Ben size, muhakkak semâvat ve arzda görülmeyenleri (oralardaki sırları) bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim?' dedi." Bakara 2/31-33.

²³ "Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: 'Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı. Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim.' diye de onlara yemin etti. Bu sûretle onları kandırarak yasağa sürüklemedi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rab'leri onlara: 'Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?' diye seslendi." A'râf 7/20-22.

Âdem (as), Peygamberimiz (sas) ile münasebettar olarak iki beyitte zikredilmiştir. Âdem (as)'in Hz. Muhammed (sas)'le birlikte anıldığı bu beyitlerin nûr-ı Muhammedî kavramından hareketle Divân'da yer almış olduğunu ilgili başlık altında değerlendirmiş olduğumuzdan, burada sadece hatırlatmakla iktifa ettik.

3.3. Nûh Peygamber (as)

Nûh (as), Divân'da keştîbân (gemici, kaptan) oluşu (80/4, 174/10, 344/2) ve tûfân hadisesi²⁴ (44/3, 174/10, 344/2, 349/6) ile münasebettar olarak toplam 5 beyitte ele alınmıştır. Aşk denizinin damlası deryâ gibi çoşunca Hak cümle âlemin içine gark olacağı tûfân yaratır (80/3). Bu sûretle (âşıkın) gönül deryâsında dalgalar meydana gelir ve Hak o kimseyi tûfânda boğulmayan Nûh (as) gibi gemi sahibi eyler. Âşık, köpüren dalgalar içerisinde aşkı sayesinde Allah (cc)'in yardımına mazhar olur:

Gönlü deryâsında emvâc zâhir olur çün anın

Nûh gibi deryâda anı keştîbân ede Hak (80/4)

Ünsî, elem ve ıstırapları sebebiyle mahzun olduğunu, gözlerinden akan kanlı yaşların Nûh (as) tûfânı gibi cihânı kapladığını ve Nûh (as)'un tûfânda gemisini yüzdürmesi gibi kendisinin de bu tûfânda varlığını yok ettiğini: "Kevn ü mekân içinde neler çektim bir bilerseniz... Gözlerimden yaşlar aka aka cihân içinde tûfân peydâ oldu (44/1). Başıma taşlar vururum, gözümünden kanlı yaşlar akıtırım. Dür ü mercânlar benim kanlı yaşlarımdan husule gelmiştir (44/2). (İşte) bu kanlardan tûfân ortaya çıkmıştır, ben de o tûfân içinde gemici oldum. Nûh (as)'un gemisini tûfânda yüzdürmesi gibi ben de varlık kaygımı (bu kanlı gözyaşlarımdan oluşmuş olan) tûfâna bıraktım (44/3)." sözleriyle dile getirir:

Bu kandan oldu bu tûfân ben oldum anda keştîbân

Vücûdum zevrakın saldım şu Nûh gibi tufân içre (44/3)

Ünsî'nin gönlü aşk denizine öyle bir düşmüştür ki o denizin kıyısından da sahilinden de hiç haberi olamayacak şekilde o deryâda batıp boğulmaktan kurtulamamıştır (174/9). Ünsî'ye göre özünü Nûh (as) keştîbânına veren kimse, bütün âlem tûfân da olsa geminin batacağına dair endişe taşımaz:

Gel imdi Nûh keştîbâna tapşur özünü sen kim

Ola tûfân kamu âlem anın korkma yatasından (174/10)

Yukarıdaki beyitte mürşid-i kâmilin kendisine benzetileni olarak yer verilen Nûh Peygamber; ölüm hakikatinin anlatıldığı bir şiirde de: "Toprak altında halkı Hakk'a davet

²⁴ "Nihayet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca (sular çoşup taşınca) Nûh'a dedik ki: 'Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce hüküm verilmiş olanlar dışındaki âilen ile iman edenleri ona yükle.' Ama onunla beraber sadece pek az kimse iman etmişti." el-Hûd 11/40. "Bunun üzerine Nûh'a: 'Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre o gemiyi yap.' diye vahyettik. Bizim emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca, (sular çoşup taşıdığında Nûh'a) dedik ki: Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri aleyhinde daha önce hüküm verilmiş olanlardan başka aileni gemiye al ve zulmeden kimseler hakkında bana hiç yalvarma! Şüphesiz onlar suda boğulacaklardır." el-Mü'minûn 23/27.

ederken nice yüz bin belâ çeken gemi sahibi Nûh (as) peygamber yatar (344/2)." denilerek peygamberler zincirinin bir halkası oluşu vasfı ile söz konusu edilmiştir.

3.4. İbrâhim Peygamber (as)

Divân'da Halîl-i Rahmân (344/4) olarak nitelendirilen İbrâhim Peygamber, ateşe atılması hâdisesine telmihte bulunmak sûretiyle 5 beyitte zikredilmektedir. "Cemâle bak" redifli şiirinin aşağı aldığımız bendinde söz konusu edilmesine sebep, ateşe atılmasıdır:

*İbrâhim-veş âteşe düş
Gülzâr ola sana ol hoş
Bülbül gibi feryâda üş
Dost bağında cemâle bak (20/4)*

Yine bir başka yerde de ateşe atılmasına ve bu ateşin de gül bahçesine dönüşmesine²⁵ telmihte bulunulur (85/7). Aşağıdaki bentte de aynı şekilde ateşe atılması yönüyle işlenen İbrâhim (as), burada aşk ateşine düşen âşıkın müşebbehünbihi olarak zikredilir. Âşık, kendisini İbrâhim (as) gibi ateşe atarsa (ateşlere atılmaktan ihtiraz etmezse) o ateş tıpkı İbrâhim Peygamber'de olduğu gibi gül bahçesine dönecek ve âşık da orada Hakk'ın (serin) bahçesini bularak yanmayacaktır:

*Nâr-ı aşka İbrâhim-veş
Kendin ata oda bir hoş
Gülzâr ola ana ateş
Bulmaz mı ol bostân-ı Hak (109/5)*

Kim Dost deminde nefsin nâr-ı aşka yakarsa onun gönlü İbrâhim (in atıldığı ateş) gibi gülistâna döner:

*Şu nefsin nâr-ı aşka kim yakarsa Dost deminde bu
Şu İbrâhim gibi döner anın gönlü gülistâna (162/9)*

Divân'da herkesin bir gün öleceği teminin işlendiği şiirin aşağı dercettiğimiz beytinde ateşe atılmasının yanı sıra Kâbe'yi inşâ edişine²⁶ de yer verilmektedir. (Toprak altında) Nemrûd'un ateşine atılıp da ateşin kendisi için gülşen olduğu Beytu'llâh'ın bânîsi Halîl-i Rahmân yatmaktadır:

*Nâr-ı Nemrûd'a atılıp gülşen olan âteş ana
Beytu'llâhı bünyâd eden ol Halîl-i rahmân yatur (344/4)*

²⁵ "(İçlerinden bazıları), 'Eğer (bir şey) yaparsanız, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin.' Dediler: 'Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol!' dedik. Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz onları en çok zarar edenler durumuna düşürdük." Enbiyâ 21/68-70. "Kavmi: 'Onun için bir bina yapın, (içinde ateş yakın) ve onu ateşe atın!' dedi." es-Saffât 37/97.

²⁶ "Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor: 'Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin.' diyorlardı." el-Bakara 2/127.

3.5. İsmâil Peygamber (as)

Divân'da 'Sâhib-i kurbân' (344/9) olarak isimlendirilen İsmâil Peygamber teslimiyeti (139/5, 344/9); ahdinde durması (109/6), cânını hiçe sayarak kurban olmayı göze alması (20/5) hususiyetleri ile²⁷ 4 yerde bahis mevzuu edilmiştir. İsmâil (as) gibi Allah (cc)'ın emrini gözetip gönlü Dost'tan yana olan kimse Hakk'ın biryânı olacak (Allah aşkı ile pişecek)tır (139/5). Dost (Allah) yolunda kurbân olarak nefsin illetinden kurtulup İsmâil (as)'in cânını kurbân etmeye âmâde oluşu gibi kişi de cân vererek (ölmeden evvel ölerék) Hakk'ın cemâlini temâşa edebilecektir:

Kurbân ol Dost yolunda sen

Nefs elinden ol sen esen

Var İsmâ'il gibi tâ sen

Cân ver cânâ cemâle bak (20/5)

Aşağıdaki bentte sözünde durması yönüyle yer verilen İsmâil (as), Hakk'ın dermânını bulmak isteyen kimseye temsil olarak sunulmaktadır. Allah (cc)'a (ezelde) vermiş olduğu sözü tutan ve gönlünde yaratıcısının derdini (amacını, gayesini) taşıyan kimse, İsmâil (as) gibi dermâna (maksûduna) kavuşacaktır:

İsmâil-veş ahde duran

Hak için nefsin öldüren

Sîneye dost derdin uran

Bulmaz mı ol dermân-ı Hak (109/6)

Toprak altında, boğazlanmak suretiyle kurbânı emrolunup Hakk'ın emrine itaat eden ve (O'nun bu teslimiyeti neticesinde) göklerden (Allah tarafından) imdat yetişen Sâhib-i kurbân yatmaktadır:

Zebhi ile me'mûr olan emr-i Hakk'a mutî' olan

Göklerden imdâd yetişen ol Sâhib-i kurbân yatur (344/9)

3.6. Ya'kûb Peygamber (as)

Divân'da Pîr-i Ken'ân (152/4, 187/4); Ya'kûb-ı Ken'ân (344/3) olarak da isimlendirilen ve beyitlerde oğlu Yûsuf (as) ile olan irtibatı çerçevesinde işlenen Ya'kûb Peygamber, anılmış olduğu toplam 14 beytin 13 tanesinde Yûsuf (as) ile (14/8, 85/8, 87/1, 125/5, 152/4, 178/4, 187/4, 195/10, 264/8, 343/4, 344/3, 365/8, 372/13) zikredilmiştir. Sadece aşağıda: "Gam belimi büktü, beni Ya'kûb eyledi, bağırimi da kebâp etti." diye

²⁷ "Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona: 'Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?' dedi. O da: 'Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın.' dedi. Her ikisi de teslim olup, onu alını üzerine yatırınca: 'Ey İbrahim! Rüyayı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten, çok açık bir imtihandır.' diye seslendik. Biz, oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik. Geriden gelecekler arasında ona (iyi bir nam) bıraktık: 'İbrahim'e selam!' dedik. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandır.'" es-Sâffât 37/102-111.

gamdan şikâyet edilen beyitte münferiden anılarak ıstırap çekmesi yönüyle öne çıkarılmıştır:

*Belim бүkdü benim gam Ya'kûb bağrım kebâbım
Vücûdum hep yıkıldı harâb u hem yebâbım (281/1)*

Ölüm duygusunun işlendiği aşağıdaki beyitte oğlu Yûsuf (as)'u kaybettikten sonra nice yıllar hasret ile ağlayıp cân Yûsuf'unu talep ederek hasta düşmesi²⁸ cihetiyle işlenmektedir:

*Nice yıllar ağlayuban cân Yûsuf'un isteyüben
Hasret ile illet bulan ol Ya'kûb-ı Ken'ân yatur (344/3)*

Yine aşağıdaki beyitte oğlu Yûsuf (as)'a olan hasreti dolayısıyla anılmaktadır. Gönle seslenilen beyitte gönül, cânâna hasret olan Ya'kûb (as)'a teşbih edilirken sevgili de Yûsuf (as)'a benzetilmektedir:

*Ey gönül mânend-i Ya'kûb hasret isen cânâna
Bana yoldaş ol gidelim tâ Yûsuf-ı Ken'ân'a (87/1)*

Yûsuf (as)'a olan bu hasrete bir de Mısır'a sultân olma ile ilgili düşünceler ilave edilir: "Cânân'ımın mihnetlerine sabreyledim, mülküne sultân eyledi. Görünüşte Ya'kûb gibi her der demde giryân eyledi lakin gerçekte Yûsuf gibi Mısır-ı zâta hân eyledi (125/5). Aşk meydânına girdiğimden beri cân Yûsuf'unun Yakûb'uyum. Ben bu hasretimle manâ Mısır'ımın sultânıyım (343/4). (Ey dil), cân Yûsuf'unu Ya'kûb gibi hasret ile iste ki Mısır-ı ten zindânında gizli sultân olasin (264/8)."

Diğer iki beyitte ise Ya'kûb (as), maksûd uğrunda her türlü fedakârlığı göze alan kimselerin kendisine benzetileni olarak düşünülmüştür: "Nice yıllar Ya'kûb gibi hasret ve zâr ile dağları çölleri arayıp hep yâr ile olurdum. (Şimdi) cân Yûsuf'unu buldum, artık yâr ile mahremim (365/8). Bütün âlem, o bir yüze mazhar olmuştur. Lakin Yûsuf'u, Ya'kûb gibi Ken'ân'a gidebilenler ancak görebilir (178/4)."

3.7. Yûsuf Peygamber (as)

Bazı beyitlerde Yûsuf-ı Ken'ân (42/5, 87/1) olarak anılan Yûsuf Peygamber, zikredildiği 24 beytin 13 tanesinde babası Ya'kûb Peygamber ile olan münasebetiyle (14/8, 85/8, 87/1, 125/5, 152/4, 178/4, 187/4, 195/10, 264/8, 343/4, 344/3, 365/8, 372/13) konu edilir. Bunun dışında Ken'ân şehri (14/3, 221/13); Mısır ülkesi (88/9, 95/10, 120/7, 195/10, 203/9); zindân (85/6, 178/3, 221/12, 264/8); taht (203/9) ve saltanat (85/6,

²⁸ "Onlardan yüz çevirdi ve: 'Vah! Yûsuf'a vah!' dedi ve üzüntüden iki gözüne ak düştü. O artık acısını içinde saklıyordu. Oğulları: 'Allah'a yemin ederiz ki, sen hâlâ Yusuf'u anıp duruyorsun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helâk olacaksın.' dediler. Yakub: 'Ben tasa ve üzüntümü ancak Allah'a arz ederim. Ben, Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim.' dedi." el-Yûsuf 12/84-86.

178/3, 203/9, 221/12, 264/8, 293/6, 343/4) unsurlarıyla da²⁹ münasebete getirilir. Babası Ya'kûb Peygamber ile olan münasebet ilgili bölümde işlendiği için burada söz konusu edilmeyecektir. Mısır ve taht ile zikredildiğinde Yûsuf (as), şâirin kendisidir ve varlık Mısır'ının sultânı olarak Yûsuf gibi şâh tahtında oturmaktadır:

*Vücûdum Mısır'ının sultânıyam ben
Yûsuf gibi kurayım taht-ı şâhı (203/9)*

Mısır ülkesi ve taht simgesine zindan unsurunun eklendiği beyitlerde Yûsuf (as)'un zindana düştükten sonra Mısır'a sultân olabildiğine çeşitli benzetmelerle telmihte bulunularak sultân olabilmek için öncelikle zindan mihnetinin çekilmesi gerektiği vurgulanır: "Aşk şehrine varıp da Yûsuf gibi zindâna konulmayan, vücûd Mısır'ına şâh olamaz (178/3). Vücudumun Mısır'ına sultân olmuşum, Yûsuf gibi âzâdeyim, dönüp de bu zindâna bakmam (221/12). (Ey dil), cân Yûsuf'unu Yakûb gibi hasret ile iste ki Mısır-ı ten zindânında gizli sultân olasın (264/8). (Allah'ın) cemâl aynası, Yûsuf (as) gibi birçok kulu nefis zindânından kurtarıp Mısır'a sultân eylemiştir:

*Ol cemâl âyînesi Yûsuf gibi çok kulları
Kurtarıp nefis zindânından Mısır-ı zâta hân eden (85/6)*

İçerisinde zindân kavramı geçmeksizin saltanat ile anıldığına ise şairin aşk vesilesiyle Yûsuf (as)'un eriştiği bir devlete erişerek (293/6) varlık ülkesinin sultânını (Yûsuf'u) oluşu (203/9) ve aşk meydânındaki bu coşkunluğu ile manâ Mısır'ının sultânı gibi saltanat sürüşü (343/4) ifade edilir:

*Aşk beni bir devlete ırgürdi kim Yûsuf gibi
Ben kul oldum şâh-ı aşka beni sultân eyledi (293/6)*

İnsanın özünü ve mahiyetini anlattığı şiirin aşağıdaki beytinde ise Mısır kadınlarının Yûsuf (as)'un güzelliği karşısında ellerini kesmeleri hâdisesine³⁰ telmihte bulunmak sûretiyle hüsn-i talil cihetiyle Mısır kadınlarının Yûsuf (as)'un güzelliği karşısında kendilerinden geçmiş bir şekilde bu davranışı sergilemelerini, insanda mündemîç olan Allah (cc) varlığı ve nûrunun künhüne vâkîf olmalarına bağlamaktadır:

*Bu sırra ermek istersen nazar kıl vech-i insâna
Ya ne yüzden kesdi elin görmez misin ehl-i kayat (120/7)*

²⁹ Yûsuf Peygamber'in kıssası ahsenü'l-kasâs (el-Yûsuf 12/3) diye tavsif edilir ve Kur'ân-ı Kerîm'in 12. sûresinde yine aynı isimle nakledilir. Ünsî'nin Yûsuf Peygamber'in kuyuya atılışı, köle pazarında satılıp Mısır azizi tarafından alınıp evlat edilişi, babası Yakûb'un onun hasreti ile mahzun olup hasta düşmesi, Züleyha ile olan meselesi, Mısır kadınlarının onun güzelliği karşısında hayranlıktan ellerini doğramaları, zindana atılması, zindandan çıkıp Mısır yönetiminde söz sahibi oluşu hakkında Kur'ân-ı Kerîm'den yapmış olduğu telmihler doğrudan Yûsuf Sûresi'nde işlenmiş olan bu en güzel kıssaya müstenittir.

³⁰ "Kadın, bunların dedikodularını işitince haber gönderip onları çağırdı. (Ziyafet düzenleyip) onlar için oturup yaslanacakları yer hazırladı. Her birine birer de bıçak verdi ve Yûsuf'a: 'Çık karşılarına!' dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce, onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler: 'Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir!' dediler." el-Yûsuf 12/31.

3.8. Eyyûb Peygamber (as)

Eyyûb Peygamber, derde düşmesi³¹ ve mihnetlere sabretmesi³² özelliğiyle Divân'da sadece aşağı dercettiğimiz bentte zikredilmiştir. Bu bent dışında başka hiçbir yerde bahis mevzuu edilmemiştir:

*Eyyûb gibi derde düşen
Derdi dermâna erişen
Dâim dost ile görüşen
Bulmaz mı ol bürhân-ı Hak (109/4)*

3.9. Mûsâ Peygamber (as)

Peygamberimiz (sas)'den sonra en fazla anılan peygamberlerden biri olan Mûsâ (as) Kelîm (190/3, 250/11), Mûsâ bin İmrân (344/5), Hudâ'nın Kelîm'i (344/5) gibi sıfatlarla anılmış; tasavvufun mühim mefhumlarından ledün ilmi (23/7, 159/4, 346/3) ve tecelli (18/5, 81/5, 88/3, 88/13, 120/4, 144/5, 177/12, 194/1, 207/3, 248/13, 250/11, 285/7, 300/4, 346/3, 359/4) kavramlarının izahında vazgeçilmez bir unsur olarak Divân'da yerini almıştır. Mutasavvıfların aşk şehidi olarak kabul ettikleri Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) ile 1 beyitte (128/2) ve peygamber olup olmadığı tartışmalı olan Hızır (as) ile de 6 beyitte (23/7, 79/10, 159/4, 177/12, 190/3, 346/3) birlikte zikredilmiştir.

Hızır (as) ile kullanımında Kur'ân-ı Kerîm'in Kehf Sûresi'ne³³ telmih yapılmıştır. Aşağıdaki beyitte, adı geçen sûrenin 60-61. âyetlerine³⁴ doğrudan gönderme de bulunulmuştur:

*Mûsâ gibi ilm isteyü var mecmaü'l-bahreyne bil
Hızırlayın o mazharı âlim-i yâr olandan sor (23/7)*

Aşağı dercolunan bentte ise Allah (cc)'ın kendisine hitap etmesi dolayısıyla 'kelîm' sıfatı kullanılmıştır. Burada da yine Hızır (as) ile münasebeti üzerinde durularak onun Mûsâ (as)'ya ledün ilmini öğretişi dile getirilmiştir. Hızır ile zikredildiğinde Mûsâ (as) müride, Hızır da mürşide benzetilmek sûretiyle aynı zamanda mürşid ile mürid arasındaki hukuk da tedai ettirilmek istenmiştir:

*Bu Mûsâ'yı Kelîm etdin
O Hızır'ını alîm etdin
Beni hep sen selîm etdin*

³¹ "Eyyûb'u da hatırla. Hani o Rabbine: 'Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisin.' diye niyaz etmişti." el-Enbiyâ 21/83.

³² "Şöyle dedik: 'Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma.' Gerçekten biz Eyyûb'u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi.' es-Sâd 38/44.

³³ Bkz. el-Kehf 18/60-82)

³⁴ "Hani Mûsâ, beraberindeki gence şöyle demişti: 'İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim.' Onlar iki denizin birleştiği yere varınca, balıklarını unuttular. Balık denizde yolunu tutup kayıp gitti." el-Kehf 18/60-61.

Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi (190/3)

İlm-i ledünün ne olduğu, Hızır ile Musâ'ya sorulmalıdır. Ahmak olan ve şirkte kalan kimseler bu muammayı bilmezler:

İlm-i ledün remzini sen Hızır ile Mûsâ'ya sor

Bu mu'ammâyı ne bilsin ahmak u şirkde kalan (159/4)

Ünsî'nin bahsettiği bu ledün ilmi sırrını Hızır (as), Allah (cc)'tan öğrenmiştir. Musâ (nın Tûr-ı Sînâ'da Allahu Teâlâ'nın hitabını dinleyişi) gibi Hızır (as) da gönül Tûr'undan bunu dinlemiştir:

İlm-i ledün remzidir bu Hak'dan okudu Hızır

Mûsâ gibi Tûr-ı dilden dinler özge hoş hikâyet (346/3)

Sînâ Dağı ve tecellî kavramı, Mûsâ Peygamber'in tenasüp içerisinde zikredildiği diğer unsurlar olmuştur. Bu beyitlerde doğrudan A'râf Sûresi'nin 143. âyetinden³⁵ iktibas yapılmıştır. Mûsâ Peygamber, Allah Teâlâ'yı görmeyi talep etmiş, Allah (cc) da O'na kendisini asla göremeyeceğini bildirmiştir. Allah Teâlâ, Mûsâ (as)'dan dağa bakmasını istemiş; şayet dağ yerinde durabilirse kendisini görebileceğini belirtmiş ve dağa tecelli etmesiyle birlikte dağ paramparça olarak yerinde duramamıştır. Buna şahit olan Mûsâ (as) da baygın düşmüştür.

Ünsî, Allah (cc)'a münacat hâlindeki bir bendinde sır Mûsâ'sının Sînâ'yı istediğini belirterek tecellîye mazhar olabilecek şekilde vechini kendisine göstermesini Allah (cc)'tan dilemektedir (18/5). Ünsî'nin Sînâ Dağı, Mûsâ (as) ve tecelli kavramı hakkındaki tasavvurları şu şekildedir: "Ey âşıkına Mûsâ gibi aşk Tûr'una gelmesini söyleyip bir tecellî ile onu mest ü vîrân eyleyen (Allah) (88/3)! Ey Mûsâ gibi Tûr-ı sırda *erinî* diyeni tecellî-i cemâle mest ü hayrân eyleyen (Allah) (88/13)! Cemâl tecellîsinin nûru, beni külliye mahv eyledi. Mûsâ (as) gibi Tûr-ı sırda aklım gelip gitti (207/3)." Ünsî, (Dost'un) yüzünü Mûsâ (as) gibi görebilme derdiyle ağlayıp sızlamakta iken o Dost'u Tûr'da görebilmiştir:

Mûsâla'yın ağlar idim didârını görsem diyü

Hamdüli'llâh Tûr'da gördüm yine bundan bana mihat (120/4)

Ünsî Mûsâ Peygamber ile yine tecelli ve Sînâ Dağı'nı işlediği aşağıdaki beyitlerinde ise Tûr-ı sırda Dost'un kendisine tecellî eyleyince cânına Mûsâ (ya ettiği) gibi nidâ eylediğini (300/4); Tûr-ı dil Mûsâ'sına ansızın tecellî edince kendisini nûr-ı cemâl içinde mahvolmuş bir hâlde bulduğunu (285/7) iddia eder. Sînâ-yı sırda Mûsâ gibi sırren *erinî* diyen âşığın, bu aşk ile tecellîye mazhar olacağını (81/5) belirtir. Mûsâ (as) gibi Dost'un yüzünü iştihakla görmeyi isteyen gönlün, murâdına ansızın eriverceğini ve (bu durumda) gönül için sivâ (Allah'tan gayrı her şey) mefhumunun ortadan kalkacağını (359/4) dile

³⁵ "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca: 'Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım.' dedi. Allah da: 'Beni (dünyada) katiyen göremezsün. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.' dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca: 'Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim.' dedi." el-A'râf 7/143.

getirir. Aşağı aldığımız beytinde de yukarıdaki sözlerine aşk Tûr'unda Mûsâ Peygamber gibi iştiyaklı olan kimsenin Hakk'ın varlığını hakikatler aynasında görmesi gerektiğini ilave eder:

*Tûr-ı aşkda sen dahi Mûsâ gibi müştâk isen
Sen merâyâ-yı hakâyıkdan göresin var-ı Hak (144/5)*

Ünsî, Mûsâ Peygamber'i tecellî ve Tûr-ı Sînâ mefhumlarıyla birlikte zikrettiği bazı beyitlerinde yukarıdaki telakkiler haricinde, Divân'ındaki remizli ifadelerinin menşei- ni tecelliye bağlamış ve Mûsâ Peygamber'e ağaçtan "*Ben Allah'ım!*" sesinin gelişyle³⁶ kendisinin kalbine doğan düşünceleri açığa çıkarması arasında benzetme yapmıştır (356/21). Gönlüne hitap ettiği bir beytinde de gönlüne tecellî nûrunu isterse sır dağın- da durup orada kalmasını telkin ederek Tûr-ı Mûsâ nûrundan kendisinin haber verebileceğini (248/13) iddia etmiştir:

*Bu tecellîyât zâtdan kalbe gelir kelimât
Ol şecerden **innî ene** Mûsâ'ya da **erinîdir** (356/21)*

3.10. Hızır (as)

Peygamber olup olmadığı hususunda ihtilafli görüşler bulunan Hızır (as),³⁷ Divân'da âb-ı hayât, âb-ı hayvân, zulmet, İskender, ledün ilmi, mecmau'l-bahreyn, Tûr-ı Sînâ, tecellî gibi birçok farklı unsurla beraber beyitlerdeki yerini almıştır. Hızır (as)'ın anıldığı yerlerde mitolojik unsurlar ağırlık kazanmakta, tasavvufî düşüncenin mecâzlı, remizli ve soyut dünyası öne çıkmaktadır. Anıldığı yerlerin 6 tanesinde Mûsâ Peygamber (23/7, 79/10, 159/4, 190/3, 177/12, 346/3) ile, 1 tanesinde de İlyâs (as) ile (344/16) birlikte zikredilmektedir. Mûsâ (as) ile olan tenasübü yukarıda işlendiğinden, burada sadece beyit numaralarının verilmesiyle iktifa edilmiştir.

Divân'da Hızır (as)'ın en fazla münasebete getirildiği kavram âb-ı hayâttir. Bulabilip de içen kişiye ölümsüzlük bahşettiğine inanılan âb-ı hayât, tasavvufî terminolojide irfânın müterâdifi olup nûrun pırıltıları ve ilâhî tecellîlerden kinâyedir. Yine sevgilinin sözü ve sohbeti, evliyânın öğüdü ve nefesi olarak da mecâzî bir kullanıma sahiptir.³⁸ Hızır (as)'ı, âb-ı hayât, zulmet, İskender, ledün ilmi gibi unsurlarla birlikte zikrettiğinde Ünsî, kendisini ölümsüzlük veren bu suya kavuşmuş Hızır (as)'a teşbih etmiş, O'nun gibi ebediyete kadar (mânen) diri kalacağını ileri sürmüştür. Âb-ı hayâtın yukarıda verilen tasavvufî manâları

³⁶ "*Mûsâ, ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslendi: Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.*" el-Kasas 28/30. Ayrıca bkz. "*Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.*" et-Tâhâ 20/14.

³⁷ Ünsî, Divân'ında Hızır (as)'ın peygamber olup olmadığı hususunda herhangi bir görüş belirtmemiştir. O'na kutsiyet atfedip hürmet göstererek şiirlerinde çeşitli vesilelerle yer vermiştir. Bizim burada O'nu peygamberler halkası içerisinde göstermemizin sebebi, Ünsî'nin Hızır (as)'ı tazimi ve tebcili, peygamber olarak tasavvur etmesi sebebiyledir.

³⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2. Basım, 2005), 20.

göz önünde bulundurulduğunda irfânı elde etmiş, ledün ilmine vakıf olmuş ve sevgilinin ünsiyetini kazanmış biri olarak şöhret bulan Ünsî’nin bu sözlerinde mübalağa etmediği söylenebilecektir. Aşağıdaki beyitlerinde kendisini Hızır (as) yerine koymuş veya Hızır (as)’a yoldaş olarak O’nunla âb-ı hayâtı bulduğunu iddia etmiştir:

“Zulmet içinde Hızır (as) gibi âb-ı hayât içip yâri görerek hayrân ve mest oldum (111/7). Ünsî, bu aşk zulmetinin dağında âb-ı hayâtı içti, onu Hızır (as) da içmişti, o da doyamamıştı (173/11). Hızır (as) gibi zulmet-i teninde âb-ı hayât bulup âb-ı marifeti iç (246/10). (Ey gönül), zulmet içinde Hızır (as)’a yoldaş olur gibi bana yoldaş olursan sana o âb-ı hayâtı ben haber veririm (248/8). Bana cünûn Hızır (as) oldu, onunla zulmete varıp âb-ı hayâtı buldum. Bunu içince artık kendime gelemey oldum (363/7). Ben vücûdum zulmetinde âb-ı hayât içmişim, (bu yüzden) Hızır (as) gibi ebede kadar diriyim.”

Ben vücûdum zulmetinde içmişim âb-ı hayât

Hızır-veş ben hayyam ebed dil döner Yezdân'a hem (279/9)

Âb-ı hayât, âb-ı hayvân olarak da Divân’da sıkça zikredilmişse de bu ikili kullanım arasında herhangi bir fark tebellür etmemiştir: “Âb-ı hayvânı Hızır (as) gibi nûş etmişim, gâh ölü gâh diri olmuşum (95/8). Ben bu tenimin zulmeti içinde âb-ı hayvânı buldum, onu Hızır (as) elinden içtim (195/8). Ünsî, zulmette âb-ı hayvânı içip Hızır (as) gibi ölümsüz oldu.”

Ünsiyâ zulmetde buldu âb-ı hayvân içdi çün

Ölmeyip Hızır gibi her ân ile ol ân olur (372/14)

Hızır (as), mürşid olarak düşünüldüğünde O’na uyup O’nu rehber edinenlerin âb-ı hayâtı (ledün ilmi, irfân) bulacağı, Hızır (as)’sız (mürşitsiz) yol almak isteyenlerin maksûda eremeyecekleri vurgulanır: “Ben ilm-i ledünü Hızır (as)’dan irfân ile okudum (193/7). Hızır-ı aşka yoldaş olanlar İskender gibi ayna erer (177/9). Zulmet içinde vesîlesiz bir şekilde yol alınır İskender (in ulaşamadığı) gibi maksûda ermek mümkün olmaz; âb-ı hayâtı sen Hızır (as)’a sorarak ölümsüzlük bahşeden o sudan haberdâr ol (224/2)”

İskender-veş vesîlesiz yol olmaz zulmet içre çün

Hayâtü'l-aynı Hızır'a sor o mâ'dan sen haberdâr ol (224/2)

Allah (cc)’ın zâtı, zulmet içinde ilm-i ledündür, âb-ı hayvândır; lakin bunu bilen olmaz da Hızır’la âb-ı hayvânı aramaya gider:

Bu zâtı zulmet içre ilm-i ledün âb-ı hayvândır

Bilen olmaz n’ider gidip Hızır’la âb-ı hayvâna (177/8)

Aşağıdaki beyitte: “Ben Hızır gibi *allemenî Rabbî* (bu bana Rabbimin öğrettiği ‘ilimlerdendir’)”³⁹ dediğim demlerden beri benim yol göstericim o Dost’tur. Benim ders

³⁹ Beyit lafzen Yûsuf Sûresi’ne de göndermede bulunmakla birlikte ‘allemenî Rabbî’ ibaresi mânen Kehf Sûresi’nden iktibas edilmiştir. Bu ibareyi lafzî olarak Yûsuf Peygamber söylemektedir. Ünsî, Kehf Sûresi’ndeki ilgili âyete de işaret ederek her iki âyet-i kerimeyi de göz önünde bulundurmamak istemiş olsa gerektir. Bkz. “Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim

arkadaşım (bu ilmi birlikte öğrendiğim) da yoktur (bu ilmi öğrenen nadide kimselerdenim)." diyerek mübalağa sanatı çerçevesinde kendisini Hızır (as)'dan üstün tutmaktadır:

*Hızır gibi allemenî Rabbî tâ ben diyeliden
Ünsî hâcem ol dost durur olmaz sebakdaşım benim (71/5)*

3.11. İlyâs Peygamber (as)

Kur'ân-ı Kerîm'de 3 yerde⁴⁰ ismi geçen ve halk anlatılarında Hızır (as) ile anılan İlyâs (as), Divân'da ismi birçok defa zikredilmiş olan Hızır (as)'ın tam tersine sadece 1 yerde ve yine birlikte anılmıştır. Aşağı dercettiğimiz bu beyitte de ismine Hızır (as) dolayısıyla yer verildiği gayet âşikârdır:

*Bunda kimse kalmaz ebed Hızır u İlyâs olursa da
Cümle millet gider andan Türk ü Acem uryân yatur (344/16)*

3.12. Süleymân Peygamber (as)

Saltanatı, tahtı, sayısız mülk ve sınırsız zenginlik sahibi oluşu⁴¹ dolayısıyla Divân'da birçok defa zikredilen Süleymân Peygamber kuş dilini bilmesi⁴² (23/12, 87/6, 177/6, 219/10, 264/16, 322/10, 326/9, 344/6); Âsâf isminde bilge bir vezire⁴³ (87/6, 322/5) ve Hüdhüd adında⁴⁴ marifetli bir kuşa sahip oluşu (222/4, 264/16) hasebiyle de beyitlerdeki yerini almıştır. Ankâ (224/4, 322/10) ve Kaf Dağı (224/4, 322/10) gibi alegorik unsurlarla da anıldığı beyitler mevcuttur. Ankâ, dünyayı çepeçevre kuşattığına inanılan mitolojik Kaf Dağı'nda⁴⁵ yaşadığı varsayılan ismi olup cismi olmayan efsanevî bir kuştur.

öğretmiştik." Kehf 18/65. "Yûsuf dedi ki: Sizin yiyeceğiniz yemek size gelmeden önce, onun ne olduğunu bildiririm. Bu, bana **Rabbimin öğrettiklerindedir**. Ben, Allah'a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir milletin dinini bıraktım." el-Yûsuf 12/37.

⁴⁰ "Zekeriya'yı, Yahya'yı, İsa'yı, İlyas'ı doğru yola erdirmiştik. Bunların hepsi salih kimselerden idi." En'âm 6/85. "Şüphesiz İlyas da peygamberlerden idi." Sâfât 37/123. "İlyas'a selâm olsun." es-Sâfât 37/130.

⁴¹ "Biz hüküm vermeyi Süleyman'a kavratmıştık. Zaten her birine hükümler ve ilim vermiştik. Dâvûd ile birlikte, Allah'ı tespih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan biz idik." Enbiyâ 21/79. "Süleyman'ın hizmetine de güçlü esen rüzgârı verdik. Rüzgâr, onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere eser giderdi. Biz, her şeyi hakkıyla bileniz." Enbiyâ 21/81. "Bir de şeytanlardan, Süleyman için dalgalık eden ve daha bundan başka işler yapanları da onun emrine verdik. Hep onları zapteden bizdik." el-Enbiyâ 21/82.

⁴² "Süleyman, Dâvûd'a varis oldu ve: 'Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur.' dedi." en-Neml 27/16.

⁴³ Neml Sûresi'nde 'kitaptan bilgisi olan biri' diye tavsif edilen Âsâf (b. Berahyâ) olduğu söylenir. Âyet-i kerimede Belkis'in tahtını göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir sürede Süleymân (as)'ın yanına getirdiği zikredilir. Bkz. en-Neml 27/40.

⁴⁴ Neml Sûresi'nde (bkz. Neml 27/20-28) Hz. Süleymân'ın kuşu olarak zikredilir. Belkis'a yazılan mektubu iletme vazifesi Hüdhüd'e verilmiştir.

⁴⁵ Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)'ın Kâf Sûresi'nin başında yer alan 'Kâf' harfiyle (Bkz. Kâf 50/1) ilgili yapmış olduğu İsrâîlî tevile ve Mukâtil'den Kaf Dağı mevzuunda nakillerde bulunan Sa'lebî (ö. 427-1035), Sem'ânî (ö. 489/1096), el-Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122), Kurtubî (ö. 671/1273), İsmail Hakkî (ö. 1137/1727) gibi müfessirlere göre yeşil zümrülden yaratılmış olan Kaf Dağı, dünyanın etrafını kuşatan çok büyük bir dağdır ve yaratılan ilk dağ odur. Gökyüzü, maviliğini varlıklar

Eski kültürde kemikle beslendiği için son derece kanaatkâr bir kuş olarak tahayyül edilmiş ve kanaatin timsali addedilmiştir.⁴⁶ Bu iki kavram aşağıdaki beyitte Süleymân (as) ile mütenasip şekilde anılmıştır. Beyitte insanın özündeki Ankâ'dan haberdâr olması yani mahiyetini keşfedebilmesi gerektiği telkin edilirken Süleymân Peygamber nefsinin idrâk etmiş kâmil bir insan mesâbesinde zikrolunmuştur:

*Ayaklar altına düşüp karınca gibi sürünme
Süleymân-veş Kûh-ı Kâf'da Ankâ'dan sen haberdâr ol (224/4)*

Aşağıdaki beyitte de cinlerin Süleymân (as)'in elindeki yüzüğü gizlice çalmaları⁴⁷ hadisesine telmihte bulunularak cin, nefsin kendisine benzetileni olarak işlenmiştir. Nefs-i ifritin elinden yüzük (geri) alınırsa varlık mülküne baştan başa Süleymân (gibi hükmeden) olunabilecektir:

*Nefs-i ifrîtin elinden alır isen mührü sen
Ser-be-ser mülk-i vücûda sen Süleymân olasin (191/9)*

Saltanatı dolayısıyla isminin alındığı beyitlerde (42/6, 88/11, 95/9, 322/10, 344/6), sınırsız mülkü (143/1, 162/2, 248/9) karşısına aşk konularak bu sonsuz mülk, dünyevî şatafat ve sahibini makbul eden hükümlerlik aşk karşısında tezyif edilir: "Murâdını terk edip aşktan bir zerre tat alan insan aşk mülkünün şâhı olur, Süleymân'a nazar etmez (162/2). (Ey gönül), sen âlemi Süleymân (a.s.) gibi uçtan uca gördüysen, bu görünen mülkten başka mülkten de sana ben haber vereyim (248/9). Aşka mübtelâ olanların gözünde Süleymân Peygamber'in mülkünün bir kıymeti yoktur. Aşk şâhına esir olan baş ile cânı neyler, aşk iline emir olan Süleymân (as)'in mülkünü ne yapsın?"

*Şâh-ı aşka esîr olan
Ol baş ile cânı n'eyler
Aşk iline emîr olan
Mülk-i Süleymân'ı n'eyler (143/1)*

Süleymân (as)'in beraber anıldığı unsurlardan biri de karıncadır⁴⁸ (79/8, 87/6, 177/6, 278/4). Bu birliktelik tezat üzerine kuruludur. Süleymân (as), saltanatı ile yüce bir

içerisinde onun bir benzeri yaratılmamış olan bu dağın renginden almıştır ve bütün dağlar ondan meydana gelmiştir. Allah (cc) yeryüzünde zelzele olmasını istediğinde yanındaki meleğe emreder ve bu melek, Kaf Dağı'nın bir kökünü sallar ve yeryüzünün belirlenen noktasında deprem meydana gelir. Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ise Kaf Dağı hakkındaki bu rivayetleri eski zamanlarda yaşayan kişilerin efsaneleşmiş haberlerinden ibaret görmüştür. Mehmet Altuntaş, "Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde İsrâiliyat ve Hurûf-ı Mukattâ Hakkındaki Yorumları", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/13 (Haziran 2018), 142-143.

⁴⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 41.

⁴⁷ Bu vaka Kur'ân-ı Kerîm'de ve sahih hadis kaynaklarında mevcut olmayıp Kaf Dağı meselesinde olduğu gibi İsrailiyat menşelidir.

⁴⁸ Süleymân (as)'in karınca ile münasebeti yine Neml Sûresi'nde tahkiye edilmektedir. "Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı. Hep birlikte düzenli olarak sevk ediliyorlardı. Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca: 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler.' dedi. Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ile gülerken dedi ki: Ey Rabbim!

şahıs, karınca da acziyetiyle hakir bir hayvandır: "Ey Ünsî, ayaklar altındaki zayıf karınca gibi ol, (bu sayede) kuş dilini bilip konuş ve Süleymân (as)'a Âsâf ol (87/6). Ben bir kanatsız mûrum fakat havada uçarım. Benim taht-ı Süleymân karşısında eyvânım da bulunmaktadır (278/4). Benim bu hâlim, aşkın beni tükenmeyen bir hazineye eriştirmesiyledir (278/5)."

Süleymân (as) ismi geçtiğinde bu ismin yanında olmaz ise olmaz bir kavram olarak kuş dili (mantıku't-tayr) muhakkak yerini almaktadır. Layık olmayan kimselerin, hakikat sırlarına vâkıf ve manâ hazinelerine mâlik olmasına mani olabileme adına erbâbınca sembol, remiz ve şifrelerle konuşulmasından kinaye, tasavvufa kuşdili denilmiştir.⁴⁹ Ünsî de kuş dili ve Süleymân (as)'ı zikrettiği beyitlerinde kuş diline vâkıf bir kâmil insân olarak karşımızdadır. Aşağıdaki beyitte Süleymân (as), kuş diline vâkıf mutasavvıflardan kinâye olarak beyitteki yerini almıştır:

Gel sen Süleymânlar gibi hâkim ol kuş dilin anla

Sen bu dili Kâf-ı sırda Ankâ-yı yâr olandan sor (23/12)

Ey Ünsî, ayaklar altındaki zayıf karınca gibi ol, (bu sayede) kuş dilini bilip konuş ve Süleymân'a Âsâf ol (87/6). Hakk'ın sırlarına vâkıf olmak isteyen (kuş diline vâkıf bir Süleymân (as) olan Ünsî gibi) bir Süleymân eteğini tutup ondan kuş dilini öğrenmelidir:

Sırr-ı Hakk'ı ister isen Ünsî'den al ders-i Hakk'ı

Var Mantıku't-Tayr öğren bir Süleymân eteğin tut (219/10)

Kuş dili mefhumuna bir de *Mantıku't-Tayr* müellifi Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) eklenerek tevriyeli bir kullanımla hem Attâr'ın "*Kuşların Dili*"⁵⁰ eserine işaret edilmiş hem de tasavvufun/vahdet-i vücûdun herkesçe anlaşılamayacağı iddiasında bulunulmuştur. Aşağı dercettiğimiz beyitte kendisini zamanın Süleymân (as)'ı olarak tavsif eden Ünsî, sözlerini de kuş diline benzeterek Attâr (gibi kuş dilini bilmeyen, onun gibi vahdet sırlarına vâkıf) olmayan kişilerin, kendisini yalancılıkla suçladığını/suçlayabileceğini ileri sürer. Yani

Beni; bana ve ana-babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!" en-Neml 27/17-19.

⁴⁹ Buradaki kuş dili tanımlaması tarafımıza aittir. Yaptığı tespitlere göre Safi Arpaguş da kuşdilinin tasavvufi edebiyatta vahdet-i vücûd anlayışını ifadede kullanılan sembolik bir anlatım olduğunu ve vahdet sırlarını ihtiva ettiğini belirtir. Bkz. Safi Arpaguş, "Tasavvufta Mantıku't-tayr, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0/29 (Şubat 2005), 121.

⁵⁰ Mantıku't-Tayr'ın konusu kısaca şöyledir: Kuşların rehberi olan Hüdhüd'ün irşadından sonra sefer için gerekli tedarikleri yapan kuşlar, sırasıyla talep, aşk, marifet, istiğnâ, tevhid, hayret, fakr-gınâ diye adlandırılan vadilerden geçerler. Sefer esnasında kuşların bir kısmı meşakatlere dayanamayıp geri dönerken bir kısmı da maksûda ulaşmadan helâk olurlar. Sîmurg'un huzuruna, sadece yolculuğun ağır şartlarına sabır ve tahammül eden otuz kuş çıkabilir. Sîmurg'un huzûrunda kuşların benlikleri silinir, perdeleri kalkar; bu sayede kuşlar Sîmurg'un kendisinde, otuz kuş müşâhede ederler. Kendilerine baktıklarında da gördükleri yalnız Sîmurg'dur. Attâr, alegorik bir üslûpla kuşları beşerî nefsler, Sîmurg'u Allah (cc), vâdileri ise seyr ü sülûkun makâmı ile ifade ederek tasavvufun mirâcî boyutunu bu eserinde mükemmel ve akıcı bir üslûpla işlemiştir. Farsça yazılmış olan bu mesnevînin Türkçe bir çevirisi için bkz. Feridüddin Attâr, *Mantık Al-Tayr*, çev. Abdülbâki Gölpinarlı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, 2015).

kendisini sadece kuş diline vâkıf olan Attâr (gibiler) anlayabilir, onun haricindeki-
ler sözlerini yabana atarlar:

*Ben Süleymân-ı zamânem söylediğim kuş dilidir
Attâr olmayan kişiler yalân içre atar beni (326/9)*

Kuş dili ve Attâr'ın Süleymân ile kullanımına karıncanın dâhil edildiği beyitler de mevcuttur. Bu *Mantıku't-Tayr*'ı bilen, Attâr'ın sırlarını anlar ve nice sorulara karıncanın Süleymân (as)'a cevap vermesi gibi cevap verir (177/6). Zât dükkânında Attâr olup kuş dilini anlamak için gayret edilmeli; sakın bir karınca dahi hor görülmemelidir. Nitekim karıncada Süleymân (as) gizlidir:

*Attâr ol dükkân-ı zâtda Mantıku't-Tayr anla sen
Görme hor bir mûru anda bil Süleymân gizlidir (79/8)*

Aşağıdaki beyitlerde ise Süleymân (as)'ın Sebâ melikesi Belkıs ve veziri Âsâf ile olan münasebeti⁵¹ çeşitli imge ve mecâzlarla işlenmektedir. Şair, tecrit sanatından istifadeyle sanki bir başkasına hitap ediyormuşçasına kendisine seslenerek karınca gibi mütevazı olup vezîri Âsâf gibi Süleymân (as)'la kuş dilini konuşmayı telkin eder:

*Za'îf ol mûr gibi Ünsî ayaklar altına dâim
Bilip bu kuş dilin söyle Âsâf ol sen Süleymân'a (87/6)*

Ünsî: "Varlığımdan eser yoktur, her ne kadar insana benzesem de benim sîretim Dost sîretidir (222/1)." diye başlamış oluğu şiirinin aşağı aldığımız beytinde kendisini aciz bir karıncaya teşbih eder. Bu acziyeti (fenâ hâline ulaşması) ile Ünsî, Sebâ melikesi Belkıs'ın Süleymân (as) tarafından gönderilen Hüdhd'e nâil oluşu gibi bir mutluluğa hatta ondan daha büyük bir devlete (saadete) ermiştir. Çünkü varlığından sıyrılmıştır:

*Bu ben za'îf bir mûr bir devlete erdim hiç beyân olmaz
Değil ki devlet-i Belkıs diye Hüdhd Süleymân'a (222/4)*

Kişi Süleymân (as) da olsa elbet bir gün toprak altına girecek, ecel şerbetini tadacaktır. Toprak altında mantıku't-tayra mâlik olan, tahtını rüzgâr getiren, hayvânları rabt u zabtına alan, insanlara ve cinlere hükümdârlık eden Süleymân Peygamber (bile) yatmaktadır:

*Ol mantıku't-tayra mâlik tahtını rüzgâr getiren
Şol hâkim-i ins ile cin ol zâbit-i hayvân yatur (344/6)*

3.13. Lokmân (as)

⁵¹ Süleymân (as) ile Belkıs arasındaki bu vaka Neml Sûresi'nde tahkiye edilmektedir. Bkz. Neml 27/22-44.

Belâ, dert, dermân ve aşk mefhumlarıyla birlikte zikredilen Lokmân (as), peygamber ya da velî olduğu hususunda ihtilaflar bulunan tarihî şahsiyetlerden biridir.⁵² Divân’da hakîm (filozof) kimliği ile değil hekim (tabip, doktor) şahsiyetiyle yer alır:

Ey gönül bir derde duş ol anda Lokmân gizlidir

Gör bu derdin zerresinde şems-i rahşân gizlidir (77/1)

Beyitlerin bazılarında Allah (cc)’ın müşebbehünbihi olarak karşımıza çıkar:

Hasta edip derd içinde nice âşıkklarını

Ana şifâ vermek için kendi Lokmân olan Dost (82/7)

Dergâhın dertlilerin şifâ kapısıdır (hastahanesidir); sen dertliler Lokmân’ısın (236/3). Gözümden kan akıttırıp beni kan denizine daldıran, sînemde yaralar açıp o yaralara merhem süren ey Dost, sen benim Lokmân’ımsın:

Akıtdıran gözümünden kan

Kan deryâsına daldıran

Sînem üzre yara uran

Yaram merhemi Lokmân’ım (42/3)

Bazı beyitlerde ise Ünsî, kendisini Lokmân (as)’a teşbih eder. Bu dert ile âvâre olup da yüreğinde yara bulunan dertli kimselere benim zamanın Lokmân (as)’ı olduğumu haber verin:

Kim bu derd ile âvâre yüreği pür-yaradır

Ünsî ol dertliye de gelsin ki Lokmân olmuşam (332/13)

Aşk ile anıldığında (her derde bir şekilde devâ bulan, her hastalığa şifâ olan) Lokmân (as), aşk karşısındaki çaresizliğiyle temayüz ettirilir ve O’nun dahi aşk derdine çare bulmakta âciz kalışı ifade edilir: “Aşk hastası olmuşum, bana Lokmân (as) neylesin? Ben dostun derdine ermişim, bu derde dermân ne yapsın? (218/1). Dert-i aşkın hastasıyım, bu hastalığıma Lokmân (as) dahi çare bulamamıştır (275/7). Aşk hastası olmuşum, zâri zâri inlemekteyim. Lokmân (as) dâhil kime bu derdin çâresini sordu isem kimse bir çâre bilememiştir (302/3). Her derdin devâsı olmasına rağmen benim derdim devâsızdır. Lokman (as) dahi benim bu derdimin devâsını bilmemektedir.”

Her ki derdin devâsı var benim derdim devâsızdır

Hakîm değil dahi Lokmân bunun bilmez devâsına (361/4)

Ünsî, (velev ki aşk derdine çaresi de olsa) Lokmân (as)’ın kapısına gitmeye istigna eder. Dert elinden (aşk derdi) başına yüz bin belâ gelse, hasta diye Lokmân (as)’ın kapısına gitmeyeceğini;

Derd elinden nice yüz bin gelse belâ başıma

Hasta gibi düşe düşe varmazam Lokmân’a ben (280/11)

⁵² Kur’ân-ı Kerîm’de aynı adı taşıyan sûrede ismi anılmaktadır. Sûrede Lokman (as)’a hikmet verildiği bildirilmiş ve oğluna hitaben çeşitli öğütleri aktarılmıştır. Bkz. Lokmân 31/12-19.

Dost (Allah) derdine düştüğü ve yârin gamıyla hasta olduğu hâlde dermâna minnet etmeyeceğini belirtir:

*Dost derdine düşdüm velî
Dermâna yokdur minnetim
Yârin gamından hastayım
Lokmân'a yokdur minnetim (186/1)*

3.14. İsâ Peygamber (as)

Divân'da İsâ Peygamber'i rûh-ı Yezdân (344/8) ve rûh-ı kuds (71/4) olarak tavsif eden Ünsî, şathiyât kabilinden bir şiirinin aşağı dercettiğimiz beytinde İsâ (as) gibi babasız dünyaya geldiğini⁵³ iddia ederken İsâ (as)'yı teşbih unsuru olarak anar:

*Meryem gibi bir anadan doğdum ben bî-vâlidem ben
İsâ'layın rûh-ı kudsem yokdur karındaşım benim (71/4)*

İsminin geçtiği diğer beyitte ise Allah (cc) tarafından göğe çıkarılışı⁵⁴ ve kıyamete yakın bir zamanda da tekrar yeryüzüne indirileceği hususiyetiyle zikredilir. Bu merhaleden sonra bir gün O'nun da toprak altında yatacağı ifade edilir:

*Kim göklere su'ûd eden hem dünyâyı koyup giden
Bir gün iner yer altına İsâ rûh-ı Yezdân yatur (344/8)*

SONUÇ

Ünsî Hasan Şabânî, Divân'ındaki 424 adet manzumesinde Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmiş peygamberlerden 14 tanesini, anlatılan kıssalar dairesinde toplam 196 beyitte çeşitli yönleriyle işlemiştir. Telmih unsuru olarak en fazla Hz. Muhammed (sas)'i (41 beyit), Hızır (as)'ı (28 beyit), Yûsuf (as)'u (24 beyit) zikretmiş; en az İsâ (as)'yü (2 beyit), İlyâs (as)'ı ve Eyyûb (as)'ı (1'er beyit) anmıştır. Hz. Muhammed (sas) hakkında 3 adet naat kaleme almış ve toplam 41 yerde ayın ikiye yarılma mucizesi, Bedir savaşında düşmanın gözüne toprak atmak suretiyle müşriklerin savaş nizamlarını bozması, sadrının yarılıp temizlenmesi, miraç hadisesi gibi hususiyetleriyle hayatından kesitlere yer vermiştir. Yine bu naatlerinde Fetih, İnşirâh, İsrâ, Enbiyâ, Necm, Enfâl, Kamer Sûreleri'nin kendisiyle münasebettâr âyet-i kerîmelerinden bolca iktibaslar yapmış, mutasavvıflarca çokça istimal edilen "küntü kenzen", "levlâke levlâk" gibi Türk şiirinde sıkça yer verilen sözlere atıfta bulunmuştur. Ünsî, diğer Tekke şairlerinde de görülebileceği gibi bu sözlerin sıhhat derecesini, hadis olup olmadığını irdelemeden bunları hadis-i kudsî imişçesine fikirlerini pekiştirmede araç olarak kullanmıştır.

⁵³ İsâ Peygamber'in babasız olarak olağanüstü bir şekilde dünyaya gelişi Kur'ân-ı Kerîm'de Meryem Sûresi'nde anlatılmaktadır. Bkz. Meryem 19/16-34.

⁵⁴ Allahu Teâlâ, İsâ Peygamber'i Yahudiler'den korumuş ve O'nu öldürmelerine müsaade etmeyerek kendi katına yükseltmiştir. Bu hadise Nisâ Sûresi'nde açıkça bildirilmektedir. Bkz. Nisâ 4/156-159.

Ünsî, Âdem Peygamber'i Hicr, Secde ve Bakara Sûreleri çerçevesinde yaratılışı, ilk insan oluşu, bütün isimlerin Allah (cc) tarafından kendisine öğretilmesi, yasak meyveyi yiyerek cennetten çıkarılışı dolayısıyla 10 beyitte; Nûh Peygamber'i tûfân hâdisesi ile 5 beyitte; İbrâhim Peygamber'i ateşe atılıp ateşten zarar görmeyişi ve Kâbe'yi inşa edişi cihetiyle 5 beyitte işlemiştir. İsmâil Peygamber'i ahdinde durması, cânını hiçe sayarak kurbân olmayı göze alacak kadar cesur oluşuyla 4 beyitte; Yakûb Peygamber'i oğlu Yûsuf (as)'un kayboluşu sebebiyle mahzun oluşuyla 14 beyitte zikretmiştir. Hz. Muhammed (sas)'den sonra en fazla andığı Yûsuf Peygamber'i, babası Ya'kûb Peygamber ile olan münasebeti, güzelliği sebebiyle Mısır kadınlarının onu gördüklerinde ellerini kesmeleri, zindana atılması, Mısır tahtına sultân oluşu yönleriyle 24 beyitte; Eyyûb Peygamber'i derde düşmesi ve mihnetlere sabretmesi özelliğiyle 1 beyitte bahis mevzuu etmiştir. Mûsâ Peygamber'i Tûr-ı Sînâ'da tecellîye mazhar olması, Hızır (as) ile yol arkadaşlığı yapması ve ledün ilmini talep etmesi ile 23 beyitte; Hızır (as)'ı âb-ı hayât, âb-ı hayvân, zulmet, İskender, ledün ilmi, mecmâu'l-bahreyn, Tûr-ı Sînâ, tecellî gibi pek çok farklı unsurla 28 beyitte; İlyâs Peygamber'i Hızır (as)'la mütenasip olarak 1 beyitte işlemiştir. Süleymân Peygamber'i sayısız mülk ve sınırsız zenginliğe sahibi oluşu, kuş dilini bilmesi, saltanatı, tahtı, Âsâf ismindeki veziri ve Hüdhüd adındaki kuşu dolayısıyla ve Sabâ melikesini imâna davet edişi, karıncalarla olan diyalogu, cinlerin elindeki mührü çalması hâdiseleriyle 18 beyitte anmıştır. Lokmân (as)'ı aşk, dert, dermân mefhumlarıyla ve tabip kimliğiyle 20 beyitte, İsâ Peygamber'i babasız dünyaya gelişi ve Allah (cc) tarafından göğe yükseltilmesi vakasına telmihle 2 beyitte zikretmiştir.

Divân'ındaki 424 şiirin 196 adet beytinde 14 peygamberi Kur'ân-ı Kerîm'den onlarca âyet-i kerimeden iktibas yapmak suretiyle işleyen, onların mütemayiz vasıflarını telmih, teşbih, mecâz ve hüsn-i talîl sanatları çerçevesinde değerlendiren Ünsî Hasan Şa'bânî'nin Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri anılan peygamberlerden hemen yarısına Divân'ında yer vermesi cihetiyle insanlığın yol göstericileri olan peygamberleri dinî bir vecîbe olarak sevdiğini ve her birini Kur'ân-ı Kerîm'de anılmış özellikleriyle beyitlerinde işlediğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de ismi anılıp da Divân'ında hiç bahis mevzuu etmediği peygamberler de olmuştur. Bunlar [İdrîs (as), Hûd (as), Sâlih (as), İshak (as), Lût (as), Zülkifl (as), Şu'ayb (as), Hârûn (as), Elyesa' (as), Yûnus (as), Dâvûd (as), Zekeriyâ (as), Yahyâ (as)]'dır. Yapılacak olan mukayeseli çalışmalarla Divân'da yer verilmemiş olan bu peygamberlerin sadece Ünsî tarafından mı anılmadığı yoksa diğer Tekke şairlerince de mi şiirlerde işlenmediği tespit edilebilecektir.

KAYNAKÇA

Aclûnî. *Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlû'l-İlbâs*. thk. Ahmed el-Kalâşî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 4. Basım, 1405/1985.

Altuntaş, Mehmet. "Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde İsrâiliyat ve Hurûf-ı Mukattaa Hakkındaki Yorumları", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (Haziran 2018), 129-158.

Arpaguş, Safi. "Tasavvufta Mantıku't-tayr, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/29 (Şubat 2005), 121-135.

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 3 Cilt. 1. Basım, 2005.

Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadıızâdeliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/100-102. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Çelebi, İlyas. "Hızır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/406-409. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Demirci, Mehmet. *Nûr-i Muhammedî*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.

el-Birgivi, İmam Muhammed b. Pîr Ali. *Tarîkat-ı Muhammediyye*. çev. Mehmet Fatih Güneş. İstanbul: Kalem Yayınları, 1. Basım, 2006.

Feridüddin Attâr. *Mantık Al-Tayr*. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, 2015.

İbrahim Hâs Şabânî. *Hasan Ünsî Halvetî ve Menâkıbnâmesi*. haz. Mustafa Tatçı. İstanbul: H Yayınları, 1. Basım, 2016.

İsmail Hakkı. *Kenz-i Mahfî*. İstanbul: Hacı Mustafa Efendi Matbaası, 1290.

Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayınları, 4. Basım, 2015.

Kur'ân-ı Kerim Meâli. haz. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. Basım, 2012.

Ögke, Ahmet. "Tasavvufta "Kenz-i Mahfî" Düşüncesi ve Sofyalı Bâlî Efendi (960/1553)'nin "Küntü Kenzen Mahfiyyen" Şerhi Bağlamında Varoluşun Anlamı". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 5/12 (2004), 9-24.

Serdaroğlu, Ahmet. *Usûl-i Hadîs ve Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1966.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2. Basım, 2005.

Ünsî Hasan Şa'bânî. *Dîvân-ı İlahiyat*. haz. Mustafa Tatçı. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2004.

Vassaf, Hüseyin. "Hasan Ünsî Hazretleri". *Cerîde-i Sûfiyye*. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 5/98, 1332.

Vassâf, Osmânzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 3. Basım, 2015.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Peygamber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/257-262. Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2013.

Yıldırım, Ali. "Sen Olmasaydın Felekleri Yaratmazdım" Hadis-i Kudsîsinin Klasik Şiire Yansımaları. *ESTAD: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi = Journal Of Old Turkish Literature Researches* 1/1 (2018), 154-168.